

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

CEYHUNƏ HÜSEYN QIZI HÜSEYNOVA

**MEHDİ HÜSEYNİN ROMANLARINDA ANTROPONİM VƏ
TOPONİMLƏRİN LİŦVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

5706.01 - Azərbaycan dili

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2017

Dissertasiya Sumqayıt Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili və dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Buludxan Əziz oğlu Xəlilov**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponetlər: **Qara İbrahim oğlu Məşədiyev**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Dürdanə Tofiq qızı Əliyeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Dillər Universiteti**
Dil və ədəbiyyat kafedrası

Müdafiə “_27_”_04_2017-ci il tarixdə saat ____da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.141 Dissertasiya Şurasının növbədənənar iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1143, Bakı, Hüseyn Cavid prospekti, 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_”_2017-ci il tarixdə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent:

Sevinc Yusif qızı Məmmədova

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Onomastik vahidlərin, xüsusən, tədqiqata cəlb edilən antroponim və toponimlərin öyrənilməsi böyük əməli əhəmiyyət kəsb etdiyindən tariximizin, dilimizin, mədəniyyətimizin, milli-mənəvi dəyərlərimizin mürəkkəb məsələlərinə, mübahisəli məqamlarına aydınlıq gətirməkdə tutarlı faktlar verir. Digər tərəfdən dilçiliyin elmi istiqamətlərini genişləndirmək və müəyyən problemlərinə aydınlıq gətirmək baxımından da onomastik tədqiqatların aparılmasının əhəmiyyəti daha çoxdur.

Azərbaycan dilçiliyində, istərsə də rus və xarici ölkə alimlərinin tədqiqat əsərlərində onomologiya məsələləri ilə bağlı bir sıra fikir və mülahizələr irəli sürülmüş müxtəlif yanaşmalardan irəli gələn maraqlı konsepsiyalar yaranmış və əsaslandırılmışdır. Görkəmli dilçi alimlərdən A.N.Baskakov, B.A.Serebrennikov, A.D.Sadayeva, A.B.Superanskaya, S.Ataniyazov fundamental tədqiqat işləri aparmış və böyük nailiyyətlər əldə etmişlər.

Azərbaycan antroponimlərinin tədqiqi tarixindən bəhs edərkən Abbasqulu ağa Bakıxanov ilk azərbaycanlı alim kimi diqqətimizi cəlb edir.

A.Bakıxanovun “Gülüstani-İrəm” əsəri antroponimlərin tədqiqi tarixində böyük əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan dilçiliyində antroponimlərin sistemli şəkildə öyrənilməsinə keçən əsrin 60-cı illərindən sonra başlanmışdır.

Azərbaycanda T.Hacıyev, Ə.Cavadov, F.Xalıqov, Q.Mustafayeva, Ə.Mikayılova və bir çox digər görkəmli dilçilərimiz bədii ədəbiyyatda işlənmiş onomastik vahidlərin üslubi xüsusiyyətlərini tədqiq etmiş, Azərbaycan onomalogiya sisteminə layiqli töhfələr vermişlər. M.Hüseyn yaradıcılığında onomastik vahidlər T.Vəliyeva tərəfindən müəyyən qədər araşdırılsa da, yazıçının bədii əsərlərində işlənən onomastik vahidlər kifayət qədər tədqiq olunmamışdır. Zəngin dil hadisələrinin daşlaşdığı bu onomlar hələ də öz həllini gözləyir.

F.Bağirovanın “S.Rəhimovun əsərlərinin onomastik leksikası”¹, E.Həmzəyevanın “Üzeyir Hacıbəyovun əsərlərində antroponimlər”² mövzusunda dissertasiyaları da bədii ədəbiyyatda onomastik leksikanın linqvistik və üslubi xüsusiyyətlərini təhlil etmək baxımından faydalı istinad nöqtəsi, elmi araşdırma istiqamətidir. Bu tədqiqat işləri tədqiqat

---

¹ Bağirova F.B. S.Rəhimovun əsərlərinin onomastik leksikası: Fil.elm.nam.... dis. Bakı: 1995, 128 s.

² Həmzəyeva E.H. Üzeyir Hacıbəyovun əsərlərində antroponimlər: Fil.elm.nam. ... dis. Bakı, 2004, 148 s.

problemimizin nə qədər aktual olduğunu sübut edən faktlardır.

Bədii üslubda işlənmiş onomastik vahidlərin öyrənilməsi leksikologiya, dialektologiya, semasiologiya və qrammatikanın bir sıra məsələlərinin araşdırılması üçün dəyərli, zəngin material verə bilər. Bu mövqedən yanaşdıqda Mehdi Hüseynin əsərlərinin onomastikasının nə qədər zəngin, çoxaspektli olduğunu görə bilərik. Çox zəngin üslubi imkanlara malik olan yazıçının romanlarının diaxronik və sinxronik istiqamətdə elmi təhlil müstəvisindən araşdırılması olduqca əhəmiyyətli problemlərdəndir. Eyni zamanda bu tədqiqat görkəmli ədibimizin 100 illik yubileyinin keçirilməsi ilə bağlı Respublika Prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncamına bir töhfədir. 2009-cu ilin mart ayında görkəmli ədibin anadan olmasının 100 ili tamam oldu. Ölkə prezidenti İlham Əliyev 2009-cu il fevralın 6-da M.Hüseynin 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında sərəncam imzaladı: “Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafı sahəsində təqdirəlayiq xidmətlər göstərmiş yazıçı Mehdi Hüseynin 100 illik yubileyinin keçirilməsini təmin etmək məqsədilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin təklifləri nəzərə alınmaqla, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi ilə birlikdə xalq yazıçısı Mehdi Hüseynin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planı hazırlayıb həyata keçirsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

3. Bu Sərəncam imzalandığı gündən qüvvəyə minir”.

*İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 6 fevral 2009-cu il.¹*

Prezidentimizin ədəbiyyata göstərdiyi qayğı və diqqət sayəsində bir çox sənətkarların, o cümlədən M.Hüseynin əsərləri dəfələrlə çap olunmuşdur.

Ədibin forma və məzmunca zəngin olan bədii əsərləri Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi tarixini, milli adət və ənənələrini, psixologiyasını və başqa məsələləri əks etdirmək baxımından əhəmiyyətli olduğu kimi, ən dəyərli milli sərəvətimiz olan dilimizin bütün xüsusiyyətlərini əks etdirmək baxımından da əvəzsiz mənbədir. Tədqiqat işində M.Hüseynin bədii yaradıcılığına daxil olan bütün əsərləri deyil, yalnız romanlarındakı

---

¹ Əliyev İ.H. Mehdi Hüseynin 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // Azərbaycan Respublikasının Qanunverici-Lik Toplusu. Bakı: 2009, 28 fevral. № 2, s. 365

antroponim və toponimləri linqvistik təhlilə cəlb edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Görkəmli yazıçı Mehdi Hüseynin romanlarında işlənmiş toponim və antroponimlərin xüsusiyyətlərini, əmələgəlmə yollarını araşdırmaq, bu onomastik vahidlərin ədəbi dilimizin bədii üslubundakı özünəməxsusluğunu, fərqləndirici əlamətlərini, mənşəyini-etimologiyasını linqvistik təhlil prizmasından keçirmək, sənətkarın özü tərəfindən yaradılaraq əsərlərində işlənmiş onomastik vahidlərin müstəqil qrupları – antroponimlər (obrazlara verilən adlar, ləqəblər, titullar, təxəllüslər) və toponimlər barədə aydın təsəvvür yaratmaq, üslubi imkanlarını, bədii dildə əhəmiyyətini və vəzifələrini, üslubi-linqvistik xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq, izah etmək tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələrindəndir.

Dissertasiyada bu problemlər sistemli şəkildə, elmi-nəzəri səpkidə tədqiq edilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, dissertasiyada qarşıya bir sıra vəzifələr qoyulmuşdur ki, bunları aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- Mehdi Hüseynin romanlarında işlənmiş antroponim və toponimləri müəyyənləşdirib ümumiləşdirmək, bu faktları onomastik tədqiqatların yeni meyarları ilə tədqiq etmək;

- yazıcının romanlarında yaratdığı və işlətdiyi antroponim və toponimlərin geniş linqvistik təhlilini vermək üçün prinsiplər müəyyənləşdirmək, hər prinsip daxilində ayrıca bölgü vermək;

- sənətkarın romanlarında işlənmiş aktiv və passiv antroponimləri, toponimləri seçib qruplaşdırmaq;

- əsərdə verilmiş hər bir antroponim və toponimin üslubi vəzifələrini, işlədilmə imkanlarını aydınlaşdırmaq;

- romanlarda işlədilmiş, milli kimliyimizi özündə yaşadan türkmənşəli antroponim və toponimləri tədqiqata cəlb edərək milli advermə ənənələrini və adyaratma üsullarını araşdırmaq;

- təhrifə uğramış tariximizin onomastik vahidlərdəki (romanlar əsasında) izini araşdıraraq həqiqətləri üzə çıxarmaq;

- romanda işlədilmiş təxəllüs, ləqəb və titulların üslubi-linqvistik xüsusiyyətlərini tədqiq etmək;

- antroponim və toponimlərin yazıcının bədii üslubunda mövqeyini, rolunu müəyyənləşdirmək və sənətkarın yaratdığı fərdi onomastikasının xüsusiyyətlərini göstərmək;

- onomastik vahidlərin – antroponim və toponimlərin leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətlərini izah etmək.

Tədqiqatın metodu. Onomastik tədqiqatın materialını dildə olan xüsusi adlar təşkil etdiyindən elmi istiqamət olaraq tədqiqat işində də əsas kimi qəbul edilərək tarixi-müqayisəli metodun ənənəvi təcrübəsindən və müasir dilçiliyin qəbul etdiyi təsviri, tarixi, müqayisəli, üslubi, areal metodlarından istifadə olunaraq nəzəri təhlil aparılmışdır. Yeni metodologiya, müasir tədqiqat üsulları və meyillərinə istinad olunmaqla M.Hüseynin romanlarında işlənmiş antroponim və toponimlərin linqvistik xüsusiyyətlərinin, üslubi imkanlarının müəyyənləşdirilməsi tədqiqatın metodoloji əsasını təşkil etmişdir.

Tədqiqatın obyektı. M.Hüseynin romanlarında işlədilmiş antroponim və toponimlər tədqiqatın əsas obyektini təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmeti M.Hüseynin romanlarında işlənən antroponim və toponimləri linqvistik təhlil etmək, əldə edilmiş elmi nəticələrin sistemləşdirilməsindən ibarətdir.

Mövzunun elmi yeniliyi. XX əsrdə, həmçinin XXI əsrin ilk onilliyində Azərbaycan və dünya dilçiliyində xüsusi adlarla – onomastika ilə bağlı xeyli tədqiqat işləri aparılmış, onomastik vahidlərin yaranması və dəyişməsi, üslubi xüsusiyyətləri, leksik-semantik, morfoloji, sintaktik yolla yaradılmış və bədii ədəbiyyatda işlədilən dil vahidlərinin araşdırılması ilə əlaqədar yeni konsepsiyalar irəli sürülmüş, elmi münasibət formalaşdırmaq mühüm amil kimi qarşıya qoyulmuşdur. Görkəmli yazıçıların əsərlərində işlətdiyi antroponim və toponimlərin tədqiqat sahəsi kimi seçilməsi də son dövrlərdə Azərbaycan dilçiliyinin nailiyyətlərindən biridir. Mehdi Hüseynin romanlarında antroponim və toponimlərin linqvistik və üslubi xüsusiyyətlərinin tədqiqi bəzi monoqrafik və elmi mənbələrdə araşdırılsa da, ayrıca sistemli tədqiqat sahəsi kimi seçilməmişdir. Buna görə də yazıçının özü tərəfindən yaradılaraq romanlarında işlətdiyi antroponim və toponimlərin geniş linqvistik izahını vermək, onomastik vahidlərin xüsusiyyətlərini, üslubi imkanlarını müəyyənləşdirmək və bu fonda digər görkəmli sənətkarların yaradıcılığına tədqiqatçı mövqeyini formalaşdırmaq, türkoloji aspektdə araşdırma aparmaq zərurəti yaranır. Bütün bunlar dissertasiyanın elmi yeniliyini şərtləndirir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Müstəqillik dövründə görkəmli yazıçıların əsərlərində işlənmiş onomastik vahidlərin tədqiqinə, öyrənilməsinə böyük maraq yaranmış, araşdırma və baxış sistemi dəyişmişdir. Bu kontekstdə M.Hüseynin romanlarındakı antroponim və toponimlərin araşdırılmasına yenidən baxmaq, yazıçının bədii üslubunun mahiyyətini açmaq, onu müasir dilçiliyin bir sahəsi kimi tədqiqat predmetinə çevirmək zərurəti yaranmışdı. Bu istiqamətdə tədqiqatın aparılması bəzi mübahisəli məqamlara aydınlıq gətirmək, dillərarası

əlaqələr məsələlərini təhlil etmək, dilimizin təkamül və inkişaf mərhələlərini, tarixini öyrənmək baxımından olduqca faydalıdır. Digər tərəfdən M.Hüseynin romanlarında şəxs adlarının linqvistik xüsusiyyətlərinin araşdırılması Azərbaycan dilinin antroponimik sistemini müəyyən nəzəri müddəalarla zənginləşdirir. Bu tədqiqat işi eyni zamanda antroponimiyanın bir çox nəzəri məsələlərinin aydınlaşdırılaraq dəqiqləşdirilməsində böyük rol oynadığını bir daha təsdiqləyir.

Tədqiqatın elmi-nəzəri və praktik nəticələrindən Azərbaycan dilinin onomastikasının yazılmasında, xüsusən də antroponim və toponimlərin üslubi-linqvistik problemlərinin araşdırılmasında, təsnifinin düzgün verilməsində istifadə etmək mümkündür. Bununla yanaşı, dissertasiya:

- antroponim və toponim probleminin elmi-nəzəri aspektdə araşdırılmasında, geniş və hərtərəfli dil faktları əsasında tədqiqində doktorant və dissertantlar, tədqiqatçı alimlər, ali məktəb müəllimləri üçün yardımçı vasitə ola bilər.

- ali məktəblərdə Azərbaycan dilinin onomologiyası ilə bağlı dərslərin, dərslər vəsaitlərinin yazılması işində bu tədqiqatın nəticələrindən istifadə etmək mümkündür.

- digər yazıçıların yaradıcılığında antroponim və toponimləri tədqiq etmək baxımından da faydalı ola bilər.

- antroponimik və toponimik lüğətlərin tərtibində istifadə oluna bilər.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Onomastik vahidlər – antroponim və toponimlər M.Hüseyn romanlarının dilinin xəlqiliyini, sadəliyini təmin etməyə xidmət edir.

2. Leksik-semantik baxımdan zənginliyi və yaranma yolları ilə Azərbaycan dilinin lüğət tərkibini səciyyələndirən antroponim və toponimlər M.Hüseynin romanlarında mühüm yer tutur.

3. M.Hüseyn romanlarındakı antroponimlər insanları bir-birindən fərqləndirməklə yanaşı, obrazların daxili mənəvi xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

4. M.Hüseyn romanlarında Azərbaycan dili antroponimlərinin – əsas ad və köməkçi ad kateqoriyasının hər iki qrupundan istifadə etmişdir.

5. M.Hüseyn romanlarında işlənən antroponimlər xalqın yaratdığı və yazıçının özünün yaratdığı şəxs adları olmaqla iki yerə bölünür.

6. M.Hüseyn romanlarındakı toponimlər xalqın dilinin tarixən qədimliyini, dünyagörüşünü, məişətini, başqa xalqlarla olan əlaqəsini öyrənməkdə və gələcək nəsillərə çatdırılmasında ən qiymətli mənbədir.

7. M.Hüseyn yaradıcılığı antroponim və toponimləri öyrənmək baxımından tükənməz bir xəzinədir.

8. Dil mənsubiyyətini nəzərə alsaq M.Hüseyn yaradıcılığında toponimləri iki qrupa bölmək olar:

- Azərbaycan dilinə mənsub olan toponimlər: Bakı, Sabunçu və s.

- Rus və başqa dillərə mənsub olan toponimlər: Voronsov küçəsi, Nikolay küçəsi, Moskva və s.

9. M.Hüseyn yaradıcılığında işlənmiş toponimlər yaranması, təşəkkül tarixi baxımından da diqqəti cəlb edir. Bu mövqedən yanaşsaq, ədibin yaradıcılığında işlənmiş toponimləri müxtəlif qruplara ayıra bilərik: 1) ən qədim toponimlər: Mil, Muğan, Muğanlı və s.; 2) qədim toponimlər: Azərbaycan, Bakı, Abşeron, Borçalı və s.

10. Toponimlərin ayrıca, müstəqil söz qrupu olması, onların adı sözlərdən fərqli xüsusiyyətləri, bu onomastik vahidlərin mürəkkəbliyi, çoxcəhətliliyi, toponimlərin linqvistik, coğrafi və tarixi mənbələr əsasında öyrənilməsi, həmin onomastik söz qrupunun hər şeydən öncə dil faktı olduğu üçün linqvistik xarakter daşması və coğrafi, tarixi mənbələrin izahında açar rolunu oynaması kimi məsələlərin tədqiqi ayrı-ayrı elmlər arasında qarşılıqlı əlaqə və münasibətləri gücləndirməyə xidmət edir.

Tədqiqatın mənbələri. M.Hüseynin romanları tədqiqatın əsas mənbəyidir. Tədqiqat işində onomastik tədqiqatların müəyyənləşdirdiyi metodoloji prinsiplərdən, elmi-nəzəri fikrin əsas qanunauyğunluqlarından, Azərbaycan, dünya, xüsusən rus dilçilərinin onomastika problemlərinə, dilçilik tarixinə aid olan lazımı əsərlərdən, digər yazıçıların əsərlərindəki antroponimlərin öyrənilməsinə həsr olunmuş tədqiqat işlərindən əsas qaynaq kimi bəhrələnilmişdir.

Tədqiqatın aprobasiyası. Dissertasiya Sumqayıt Dövlət Universitetinin Azərbaycan dili və dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın məzmunu və nəticələri Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının müəyyənləşdirdiyi elmi jurnallarda, respublika və beynəlxalq konfrans materiallarında əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. “Mehdi Hüseynin romanlarında antroponim və toponimlərin linqvistik xüsusiyyətləri” adlı dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə, lüğət və istifadə olunan ədəbiyyatdan ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın predmeti, tədqiqatın obyektini, tədqiq tarixi, işin elmi yeniliyi, nəzəri və təcürbi əhəmiyyəti və s. məsələlər öyrənilir.

Dissertasiyanın “Mehdi Hüseynin romanlarındakı antroponimlərin

lingvistik xüsusiyyətləri” adlanan birinci fəslə beş yarımfəsildən ibarətdir. Birinci fəslin “Onomastik sistemdə antroponimlərin yeri və onların tədqiqi tarixi” adlı birinci yarımfəslində göstərilir ki, antroponimlər birbaşa insanla bağlı yarandığı, formalaşdığı üçün ən qədim onomastik vahidlərdir və bu dil vahidlərinin tarixi insanın özünün tarixi qədər qədimdir. İnsan özünü, ətraf aləmi dərk etməyə başladığı dövrdən antroponimlər əmələ gəlməyə başlamışdır. Məhz bu səbəbdən antroponimlər tarixiliyi və müasirliyi özündə yaşadan xüsusi söz qrupu olub onomastik sistemin ən yüksək pilləsində dayanır. “Antroponomik leksika – onomastik leksikanın tərkib hissəsi olub antroponimlərin əmələ gəlməsi qanunauyğunluqlarını, ad sistemində yerini, inkişafını, onların advermə adət-ənənələri ilə əlaqədar olan müxtəlif mənə çalarlarını, digər ad sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsini, mənşəyinə görə növlərini, dildə aktiv və passivliyini və s. xüsusiyyətlərini öyrənir”.¹

Dildə fərdiləşmənin xüsusi adlar vasitəsilə reallaşması məsələsi böyük maraq doğurur. Şəxs adları xüsusi adların böyük bir hissəsini təşkil edir. Xüsusi şəxs adlarının insanları bir-birindən fərqləndirmək, haqqında danışılan şəxsi bildirmək üçün işlədilən sözlər olduğu, insan adlarının kollektivin, cəmiyyətin tələbinə görə yaranması, onun meydana çıxmasının cəmiyyətin ünsiyyət və ayrı-ayrı fərdlərini bir-birindən fərqləndirmək ehtiyacından doğması, insan adlarının uzun dövrlərin məhsulu sayılması, onları öyrənməyin böyük elmi əhəmiyyəti, şəxs adlarını tədqiq etməyin xalqın tarixini öyrənmək üçün əsas vasitələrdən hesab edilməsi, adları öyrənməyin mühüm əhəmiyyəti ilə bağlı müasir elmimizdə ayrıca bir sahənin – antroponimiyanın formalaşmasına səbəb olmuşdur. İnsan adlarının əmələ gəlməsinin, inkişafının, artma yollarının, təkmilləşməsinin, onların keçmiş və müasir vəziyyətinin antroponimiyada öyrənilməsi məsələləri barədə məlumatlara elmi mənbələrdə geniş yer verilir.

Onomastik vahidlərin tədqiqinə dair əsərlərdə antroponimika onomastikanın ən geniş yayılmış sahəsi adlandırılır. Ə.Mikayılova yazır: “Onomastika bütövlükdə xüsusi adların toplusudur. Xüsusi adlar isə öz vəzifə, funksiya və mənalarına görə ümumi adlardan kəskin surətdə fərqlənir”.² Doğrudur, “apelyativ söz antroponim olandan sonra o, xüsusi ada çevrilir. Onlar dildə eyni şəkildə səslənsə də, yazılışında da (şəxs adı

---

¹ Paşayev A.M. Azərbaycan antroponimiyasının leksik problemləri. Bakı: Maarif, 1997, s. 8

² Mikayılova Ə.N. Onomastik vahidlərin üslubi imkanları (XIX əsrin II yarısında yaranmış nəsr əsərlərinin materialları əsasında lingvistik tədqiqat). Bakı: Memar-Nəşriyyat-Poliqrafiya MMC, 2008, s. 3

böyük hərflə yazılır), mənasında da (Aplyativ antroponimə çevrildəndən sonra o, aplyativin anlayışı ilə əlaqəni kəsir və yeni anlayış kəsb edir. Məsələn, *lalə* - çiçək anlayışı ilə bağlıdır. Şəxs adına çevrildəndən sonra *Lalə* - “insan”, “şəxs” anlayışı ilə əlaqələnir) dəyişiklik əmələ gəlir. Bu antroponim isə digər xüsusi ad funksiyasında da işləyə bilər”.¹

Ancaq aparılan tədqiqatlardan gəldiyimiz qənaətə görə, “xüsusi və ümumi adlar bir-birindən kəskin surətdə fərqlənir” fikri doğru deyildir. Çünki ümumi və xüsusi adlar arasında oxşar, uyğun cəhətlər çoxdur və onlar bir-birinə əks mövqedə dayanmırlar. Ümumi və xüsusi adlar arasında oxşar əlamətlər, ümumi adların xüsusi adlara, xüsusi adların ümumi adlara çevrilməsi kimi faktlar bu fikri təkzib edir.

Dilimizin antroponimikasında müxtəlif mənalı aplyativlərlə bağlı xüsusi şəxs adları yetərincədir. Bunlar antroponimlərin əmələ gəlməsini, yaranmasını təmin edən tutarlı və inandırıcı dilxarici faktorlardır. Həmin mənbə, yaxud dilxarici amillər bir-birindən fərqli antroponimlərin yaranmasında həlledici rol oynamışdır. Bu mənbələrdən bir neçəsinə nəzər salaq:

1. Müxtəlif nağıl və dastanlarda, eləcə də bədii əsərlərdə müsbət xarakterli obrazların adları antroponimlərin yaranmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Bu adlar kütləviləşdiklərinə görə şəxs adlarına çevrilmişlər. Məsələn, *Rüstəm, Səyavuş, Sevil, Almaz* və s.

2. Milli adət-ənənəyə uyğun antroponimlər də diqqət çəkir. Dünyasını dəyişmiş yaxın qohumların adları yeni doğulmuş uşaqlara verilir: *Qələm, Bafta, Xanbeçə, Gilas* və s.

3. Əvvəllər ailədə qızlar ardıcıl dünyaya gələndə sonuncu qıza *Yetər, Bəsti, Tamam, Kifayət, Bəstiqız, Qızbəs* və s. adlar verilir.

4. Tarixi şəxsiyyət adları övladlara verilir. Məsələn, *Babək, Cavanşir, Heydər* və s.

Antroponimlər həm də tarixi kateqoriyadır. Bunların hər biri müəyyən dövrdə, bu və ya digər xalq tərəfindən konkret ictimai mühitdə yaranmışdır.² Antroponimlərin xalqın tarixini özündə ehtiva etdiyini nəzərə alsaq, bu ənənələrin günümüz üçün müsbət və mənfəi tərəfi var. Belə ki, bəzən bu ənənələrin bir qismi istehza doğuran adların nəsil-dən-nəslə ötürülməsinə şərait yaradır, digər tərəfdən mənası bilinməyən əcnəbi adların dilimizin lüğət tərkibində əsas mövqə tutmasının qarşısını almış olur.

---

¹ Qurbanov A.M. Azərbaycan onomologiyasının əsasları. 2 cildə, I cild, Bakı: Nurlan, 2004, s. 10

² Çobanov M.N. Azərbaycan antroponimiyasının əsasları: Ali məktəb tələbələri üçün dərslik. Bakı: Maarif, 1998, s. 102

Tədqiqat işinin birinci fəslinin ikinci yarım fəslə "M.Hüseynin romanlarındakı antroponimlərin üslubi-linqvistik xüsusiyyətləri" adlanır. Müasir Azərbaycan nəsrinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Mehdi Hüseyn (1909-1965) yaradıcılığına qısa nəzər yetirilərək qeyd olunmuşdur ki, ədəbin ən mühüm tarixi əsəri olan "Tərlan" (1940), "Səhər" (1953) romanlarında vətənpərvərliyin qüdrəti, adamların qəhrəmanlığı, mərdliyi tərənnüm olunur. Neftçilərin həyatından bəhs edən "Abşeron" (1949), "Qara daşlar" (1957-59) və "Yeraltı çaylar dənizə axır" (1965) silsilə romanları ictimai, mənəvi-əxlaqi problemlərə cəsarətli müdaxilə baxımından diqqətə layiqdir.

Bədii əsərləri obrazsız, obrazları isə adsız təsəvvür etmək mümkündür. Xüsusi şəxs adları – antroponimlər istedadlı yazıçı M.Hüseynin romanlarında təsvir olunan obrazları bir-birindən fərqləndirməyə xidmət edir. M.Hüseyn Azərbaycan ədəbiyyatında yazıçıya xas olan bütün xarakterik xüsusiyyətləri özünün bədii yaradıcılığında cəmləşdirən bir ədəbi sima kimi yadda qalıb. Maraqlı cəhətlərdən biri də odur ki, romanlardakı bir sıra qəhrəmanların Mehdi Hüseynin yaxın tanış, yoldaşı və dostları olduğu deyilir.¹

M.Hüseyn xüsusi şəxs adlarına – antroponimlərə obraz və obrazlılıq yaradan vasitə kimi baxmışdır. O, obrazın xarakterinin açılmasında antroponimdən bir üsul kimi istifadə etmişdir. Yazıçının əsərlərində çox vaxt obrazın əsərdə tutduğu mövqe ilə ona verilmiş antroponim səsleşir. Belə obrazlara yazıçının romanlarında rastlaşdığımız *Xaspolad*, *Şahin* və digərlərini aid etmək olar. Bu obrazların daxili-mənəvi xarakterləri onlara verilən antroponimlərin leksik mənalarında öz əksini tapmışdır. M.Hüseynin gənc, cavan azərbaycanlı qızlarına olan saf, ülvi hissləri onlara verdiyi onomlarda əks olunmuşdur. *Gülsüm*, *Gülnabat* kimi fitoantroponimlərdə "gül" leksemının olması sənətkarın gənc Azərbaycan qızlarına bəslədiyi rəğbət hissi ilə bağlı olan bədii üslubi priyomdur.

Müəllifin sevə-sevə yaratdığı obrazlardan biri də *Tərlandır*.² Oxucu romanda yazıçının öz nitqində, yaxud obrazların dilində Tərlanda tanış olsa da, onun mənəvi keyfiyyətləri öz nitqində daha aydın canlandırılır. Tərlandı zooantroponimi "iğid, qoçaq" mənasında işlənir. Müəllimin yüksək əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərini özündə cəmləşdirən *Tərlandı* eyni zamanda əsrinin əsl gözüaçıq, zəkali və cürətli inqilabçısıdır. "Müəllim əsrinin qəhrəmanıdır" deyən *Tərlandı* məhz bu keyfiyyətlərə görə seçilir. Bu mənada *Tərlandı*

---

¹ Mir Cəlal (Paşayev). Zəngin yaradıcılıq yolu // "Azərbaycan" jurnalı, 1969, № 4, s. 35-36

² M.Hüseyn. Əsərləri. 10 cildə, III cild. Bakı: Azərənəşr, 1968, s.330

antroponimi və obrazı sanki vəhdət təşkil edir. *Tərən* obrazı eyni zamanda yazıçının müəllimə, elmə verdiyi yüksək qiymətin əksidir. Romanın sonunda mənfi obraz olan Şərifzadənin Mürsəl kişi, yaxud onu axtaran atlılar tərəfindən deyil, məhz *Tərən* tərəfindən öldürülməsi müəllim zəkasının bütün pisliklərə qalib gəlməsi, elmin bəşəri inkişafın, işıqlı gələcəyin açarı olmasını oxucuya sənətkar məharətlə çatdırmışdır. Bu da nasirin fərdi üslubunun özünəməxsusluğudur. Obrazın adının onun əsas ruhu ilə bağlı olması əsərin maraqlı oxunmasını təmin edən bədii üsullardan biridir. M.Hüseyn əsərlərinin oxunaqlı olmasının səbəblərindən biri də yazıçının bu üsuldən sənətkarcasına yararlına bilməsidir. Bəzən isə nasir obrazları xarakterik cəhəti ilə, həyatda tutduğu mövqeyilə, mənsub olduğu təbəqə ilə səsleşməyən antroponimlərlə adlandırır. Məsələn, *Nurəli* mənfi obraz kimi canlandırılmışdır. Oxucuya casusluqda ittiham edilən, yalançı sərkərdə, xırda, prinsipsiz, pula satılmış casusların bütün alçaq xüsusiyyətlərinə malik Azərbaycan zabiti kimi təqdim olunan bu obrazla ona verilən adın semantikasından heç bir mənə əlaqəsi yoxdur. *Nurəli* – “nur” və “Əli” sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. *Nur* – ərəb mənşəli söz olub işıq, aydınlıq, parlaqlıq, hörmət, şan-şöhrət, *Əli* isə (ərəb) ali, ulu, yüksək mənalarını ifadə edir. Orta əsrlərdə Azərbaycanda ərəb və fars dillərinin hakim mövqə tutması ilə əlaqədar olaraq dilimizə keçən, onun lüğət tərkibi ilə qaynayıb-qarışan *Nurəli* şəxs adının mənası Əlinin işığı, digər tərəfdən şan-şöhrətə malik ali, yüksək hörmətə layiq igid anlamını ifadə edir. Göründüyü kimi, obrazla antroponim arasında tamamilə zidd fikir yaranır. Xalqın tarixinə yaxından bələd olan M.Hüseyn sovet rejiminin tələb etdiyi çərçivələrdən kənara çıxma bilmədiyi, represiyanın növbəti qurbanına çevrilməmək üçün türk əsgərini bu cür xarakterizə etmək məcburiyyətində idi. Bununla belə öz vətənini, xalqını dərin məhəbbətlə sevən yazıçı Azərbaycan əsgərinə ad seçimində mühafizəkar olmuş, türk əsgərinə dərin rəğbətini adın semantikasından ifadə etməyə çalışmışdır. Qardaşı *Tərən* erməni əsilli *Abram*la bir yerdə görüb “Gavurla dostluqmu eləyirsən? Bu türk oğlu üçün ən böyük namussuzluqdur!” deyər çıxıran *Nurəlinin* nitqi ilə tarixçi nasir oxucuya “ermənidən bizə qardaş olmaz” deyər mesaj verir. Azərbaycan adlı bir ananın ilk övladı – bir tərəfdə yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik, hər zaman xalqının rifahını düşünən sovet müəllimi – *Tərən*, digər tərəfdə azadlıq uğrunda mübarizə aparən, dünyaya göz açdığı, suyu, havası ilə qidalandığı doğma torpaqlarını ona göz dikən yağlı düşməndən – ermənilərdən canı, qanı bahasına azad etməyə çalışan sovet rejiminin düşmən qəbul etdiyi türk əsgəri *Nurəli* əslində yazıçının vətənimizin ikiye bölünməsinə sətiraltı bir işarəsidir. Görünür, yazıçının müəyyən həqiqətləri

söyləmək üçün bu cür uslubi məqamdan istifadə etmişdir. Ermənilərin xeyrixah, türkün amansız cəllad kimi təsvir olunması sovet rejiminin siyasi aləmini tam, dolğun əks etdirir. Ədib, xüsusilə, “Yeraltı çaylar dənizə axır” romanında dövrün ab-havasına toxunaraq müəyyən həqiqətləri deməyi bacarmışdır. “Elə bil sənin gözünün içinə deyirdilər ki, canın çıxsın həm vuruşacaqsan, həm də düşmən kimi həbsdə sürgündə çürüyəcəksən” – dövrün güzgüsü olan bu sözlər həm represiyalar dövründə, həm də II Dünya müharibəsi zamanı xalqımızın çəkdiyi əzabları ifadə edir, millətə əzab verib başına oyun açanları səciyyələndirirdi.

Tədqiqat işinin birinci fəslinin “M.Hüseynin romanlarındakı antroponimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri” adlı üçüncü yarım-fəslində M.Hüseynin öz romanlarında çoxcəhətli leksik-semantik xüsusiyyətləri və yaranma prinsiplərinin müxtəlifliyi ilə fərqlənən antroponimlər işlətməsi nəzərə çatdırılaraq qeyd olunmuşdur ki, bu tip onomastik vahidlərin leksik-semantik əlamətlərinin müəyyənləşdirilməsində apelyativ sözlər başlıca rol oynayır. Çünki antroponimlərin məna mənbəyinin əsasını apelyativ sözlər təşkil edir. Apelyativ hissələrinə, yəni məna mənbələrinə görə bu və ya digər antroponimin hansı mənanı ifadə etməsi barədə fikir söyləmək olur. M.Hüseynin romanlarından gətirdiyimiz nümunələr deyilənləri təsdiqləyir. Məsələn, *Aslan*¹, *Aslanov*², *Qüdrət İsmayılzadə* və s. *Aslanov* ədibin romanlarında tez-tez rast gəlinən, əsasında Aslan xüsusi şəxs adı dayanan antroponimdir. Özündə güclülük, qorxmazlıq, çeviklik keyfiyyətlərini daşıyan antroponimin tarixi qədimdir. “Divani lüğət-it-türk”də Qazi Arslan Təgin formasında işlənir.³

“Orxon-Yenisey abidələrində” *Arslan Külüq* Tiriq, “Kitabi Dədə Qorqud”da *Qadası Aslan* kimi işlənmişdir. Metamorfik səciyyəli bu ad türk xalqları antroponimikasında müxtəlif fonetik variantlarda işlənir. Məsələn, qazax dilində *Aristan*, *Arısbek*, qırğız dilində *Arslan*, *Aristan*, özbək dilində *Arslanbek* və s. Rus tarixi mənbələrində sözün folklorda *Ruslan*, *Eruslan*, *Oslam* kimi işlənməsi diqqəti cəlb edir.⁴ M.Kaşğarlı göstərir ki, Arslan xaqanlara verilən addır.

Azərbaycanda *Aslan* adını yalnız oğlanlara verirlər. Səbəbi isə *Aslanın* məcazi mənada heyvanların şahı adlandırılmasındadır. Aslan gücü,

---

¹ M. Hüseyn. Abşeron: roman, Bakı: Avrasiya Press, 2005, s.205,

² M.Hüseyn. Əsərləri. 10 cildə, V cild. Bakı: Azərənşr, 1971, s.111

³ Mahmud Kaşğari. Divani Lüğət-it-Türk. 4 cildə, II cild, / tərcümə edən R.Əsgər. Bakı: Ozan, 2006, s. 303

⁴ Tanrıverdiyev Ə. Türk mənşəli Azərbaycan şəxs adlarının tarixi-linqvistik tədqiqi. Bakı: Elm və Təhsil, 2012, s.46-47

qorxmazlığı, çevikliyi ilə digər heyvanlardan fərqlənir ki, bu xüsusiyyətlər isə ilk növbədə kişilərə məxsusdur. Onun şəklinin tükənməz qüdrət, mütləq hakimiyyət, əzəmət simvolu olması hamıya məlumdur.

Aparılan təhlillər M.Hüseynin əsərlərində işlətdiyi şəxs adlarının leksik-semantik xüsusiyyətləri onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmağa imkan verir:

1. Apelyativi gözəllik və zəriflik anlayışı ifadə edən sözlərin xüsusiləşməsi ilə əmələ gələn şəxs adları: *Lətifə, Gözəl* və s.
2. İnsanlara xas mənəvi keyfiyyətlərin daşıyıcısı olan apelyativlərin xüsusiləşməsi nəticəsində yaranan şəxs adları: *Əziz, Vaqif, Mehriban, Biləndər* və s.
3. Zoonimlərin xüsusiləşməsi nəticəsində yaranan şəxs adları: *Aslan, Şirəli, Tərən, Şahin, Səməndər, Ceyran* və s.
4. Fitonimlərdən yaranan şəxs adları: *Lalə, Gülpəri, Süsən* və s.
5. Titul bildirən xan, bəy, şah, ağa, xanım, xatun və s. arxaik elementlərin fəal iştirakı ilə yaranan şəxs adları: *Xanlar, Bayramxatun, Fərman bəy, Bəyim, Mələkxanım* və s.
6. İslam dini ilə əlaqədar yaranan ərəb mənşəli şəxs adları: *Hacıoğlu, Kərbalayı Qulamrza, Osman, Molla Sübhan* və s.

Tədqiqat işinin birinci fəsinin “M.Hüseynin romanlarında işlənən antroponimlərin mənşəyi” adlı dördüncü yarım fəslində qeyd olunmuşdur ki, dilin inkişafı xalqın inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır. Bu gün dilimizin lüğət tərkibi yüksək siyasi, elmi, fəlsəfi ədəbi fikirləri ifadə etmək imkanlarına malikdir. Hər hansı bir dil yalnız milli sözlərdən təşkil oluna bilməz. Bu proses dilin xüsusi layını təşkil edən onomastik vahidlərdən də yan keçməmişdir və dilimizin antroponimləri də mənşəcə iki yerə bölünür. Əsl Azərbaycan (türk) mənşəli antroponimlər və alınma adlar. Bu baxımdan M.Hüseynin bədii nəsrinə də maraq doğurur. Onun nəsrindən söz açarkən ilk növbədə bu nəsrin milli səciyyəliliyi haqqında danışmaq lazımdır. M.Hüseynin yaratdığı obrazlar qədər onlara verdiyi adlar da həm üslubi funksiyaları, həm də mənşəyi etibarilə diqqət çəkir. Rəngarəng üslubi çalara malik bu antroponimlərin sırasında türk - azərbaycan, rus - avropa, gürcü, ərəb-fars mənşəli şəxs adları öz əksini tapmışdır. Bununla yanaşı hibrid antroponimik vahidlər də maraqlı faktlar doğurur. Bu faktları nəzərə alaraq onun romanlarındakı antroponimləri də mənşəyinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

1. Türk mənşəli adlar: *Telli, Ceyran, Teymur, Elxan* və s.
2. Alınma adlar: *Gülnabat, Tahir, Mehman, Sərxan* və s.

Dilin xəlqiliyi, zənginliyi M.Hüseyni hər zaman düşündürmüş və yaratdığı obrazları adlandırarkən Azərbaycan - türk mənşəli antroponimlərə

xüsusi yer vermişdir. Bu mənada, ədibin işlətdiyi adlar mənşə etibarlı ilə əsasən, milli, yəni türk mənşəli antroponimlərdir.

Tədqiqat işinin birinci fəslinin “M.Hüseynin romanlarındakı antroponimlərin leksik vahidlərdən fərqi” adlı beşinci yarımfəslində dilimizin lüğət tərkibindəki sözlərin motivləşdirilmiş və motivləşdirilməmiş adı altında iki yerə bölünməsinə bəhs edilərək qeyd olunmuşdur ki, bütün leksik vahidlər bu prinsip əsasında təhlil edilir. Xüsusi şəxs adlarının özünəməxsus xarakterik linqvistik xüsusiyyətləri onları bu bölgüyə daxil etməyə imkan vermir. Antroponimlərin referenti olsa da, onların leksik mənası olmur. Denotativ varlığı, konotativ yoxluğu ilə digər sözlərdən fərqlənən şəxs adları yalnız müraciət məqsədi ilə işlənən sözlərdir. Bu səbəbdən də, hər hansı bir anlayışı ifadə edən sözün təsvirini vermək mümkün olduğu halda, xüsusi adın təsvirini vermək olmur.

Yazıçının romanlarındakı xüsusi şəxs adları konkretlikləri, leksik vahidlər isə mücərrədlikləri ilə seçilir. Məsələn: Ancaq *Tahirin* fikrincə, anası *İmran* kişinin böyük *bir qüsurunu* görmürdü. Buradakı *Tahir*, *İmran* kişi konkret şəxsləri ifadə edən antroponimlərdir. Fikir, ana, qüsur, kişi leksik vahidlərdir. Eyni dildə danışanların hamısı bu və ya digər dərəcədə leksik vahidlərin mənalərini bilir, xüsusi adları isə dil daşıyıcılarından asılı olmayaraq, ancaq bir qrup adam bilir. Eyni mənalı leksik vahidlər müxtəlif dillərdə müxtəlif səs tərkibləri ilə diqqəti cəlb etdikləri halda, xüsusi şəxs adları dillərin fonetik tərkibindən asılı olaraq eyni səs tərkibi ilə verilir.

Şəxs adları şərti xarakter daşıyır. Bu şərtlilik hətta bu və ya digər şəxs adının başqasıyla əvəz olunmasına gətirib çıxara bilər. Əşyalara verilən ümumi adlarda isə bu belə deyildir. Onlar adlandırdıqları əşyaların vəzifəsinə uyğun gəlmədikləri halda belə bu adları dəyişmək mümkün deyil.

“Şəxs adlarını ümumi adlardan fərqləndirən xüsusiyyətlərdən biri də onların başqa dillərə tərcümə olunmamasıdır. Antroponimlərdə millilik o dərəcədə qüvvətlidir ki, bir xalqın nümayəndəsi başqa xalqlar arasında yaşasa da yenə öz milli adını saxlayır”.¹

M.Hüseynin romanlarında şəxs adları ilə leksik-semantik söz yaradıcılığı arasında bağlılığın öyrənilməsi də maraqlı elmi nəticələr əldə etməyə, müəyyən qaranlıq məsələləri aydınlaşdırmağa kömək edə bilər. Yazıçının romanlarında işlədilmiş şəxs adlarını diqqətlə gözdən keçirdikdə aydın olur ki, antroponimlərlə ümumi sözlərin sıx bağlılığı vardır. Tədqiqat obyektini üzərində aparılan linqvistik müşahidələr, seçilmiş nümunələrin

---

¹ Paşayev A.M. Azərbaycan antroponimiyasının leksik problemləri. Bakı: Maarif, 1997, s.178

xarakterik əlamətləri ümumi sözlərin şəxs adlarının əsasında durduğunu söyləməyə imkan verir. M.Hüseynin romanlarında işlədilmiş şəxs adları fonunda göstərilən söz qrupunun əmələgəlməsinin üsullarına nəzər saldıqda, bu bağlılığı sezməmək mümkün deyil. Romanlardakı antroponimlər üzərində aparılan təhlillər şəxs adlarının yaranma üsullarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmağa imkan verir:

1. Sadə apelyativlərin leksik yolla şəxs adına çevrilməsi: *Lalə, Zəfər, Qüdrət* və s.
2. Şəkilçili apelyativlərin leksik yolla şəxs adına çevrilməsi:
  - a) leksik şəkilçili apelyativlərin şəxs adına çevrilməsi: *Telli, Aslanov, Bədirlı, Yolçu* və s.
  - b) qrammatik şəkilçili apelyativlərin şəxs adına çevrilməsi: *Xanlar, Qulu, Yaşar* və s.
3. Mürəkkəb apelyativlərin şəxs adına çevrilməsi: *Gülsənəm, Püstəxanım, Gülnabat, Gülbala* və s.
4. Sintaktik yolla şəxs adlarının yaranması:
  - a) iki əsl adın birləşməsi ilə mürəkkəb şəxs adının yaranması: *Məhəmmədəli, Əlabbas* və s.
  - b) müxtəsər cümlənin şəxs adına çevrilməsi: *Allahverdi, Tapdıq* və s.
  - c) söz birləşməsi formasında olan mürəkkəb şəxs adları: *Mehdi Hüseynzadə, Lalə İsmayilzadə, Usta Ramazan* və s.

Lakin romanlarda qarşılaşdığımız *Gülü, Piri, Miri, Qulu* kimi şəxs adları var ki, onların yaranma üsulları dilçilikdə müxtəlif çarpaz fikirlərin ortaya çıxmasına səbəb olur. Müasir ad fondumuzda kiçiltmə, əzizləmə hesabına yaranmış və artıq şəxs adları cərgəsində rəsmiləşmiş yüzlərcə *Zəroş* (Zəroş Həməyəva), *İsi* (İsi Məlikzadə), *Şamo* (Şamo Arif) adlarının olduğu yaddan çıxmamalıdır. Bu adları işlədərək onların kiçiltmə və əzizləmə mənasını yada salmır, antroponimik hadisəni fakt kimi qəbul edirik. Buna görə də adların kiçiltmə və əzizləmə mənasını ifadə etməsini şəxs adlarının yaranma üsulları və ya məzmun qrupları kimi öyrənməyi məqsədəuyğun sayırıq.

-ov, -ova, -yev, -yeva – şəxs adlarına əlavə edilərək fəmiyyə düzəldən şəkilçidir.¹

Doğrudur, müasir dilçilikdə sadələşdığımız formantlar leksik funksiyə daşıyıcılarıdır. Lakin -ov, -ova, -yev, -yeva, -lı⁴ formantlı fəmiyyə sonluqlarının leksik şəkilçi olduğunu əsas gətirərək bu antroponimlərin morfoloji yolla yaranmasını iddia edən tədqiqatçılar bəhs etdiyimiz

---

¹ Xəlilov B.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası. I hissə. Bakı: Elm, 2007, s. 82

morfemlərin tarixən *oba, ev, el*, yaxud *oğlu* sözlərindən törədiyini və müasir dilçilikdə şəkilçi kimi sabitləşdiyini nəzərdən qaçırmışlar. Qeyd edək ki, oğlu sözü müasir soyadlarda öz bütövlüyünü qorumaqdadır. Bu fakt belə adların dilçilikdə düzəltmə hesab olunsa da, sintaktik yolla yarandığını söyləməyimizə əsas verir.

M.Hüseyn romanlarında titul, peşə, sənət, qohumluq bildirən qeyri-onomastik vahidlərlə işlənən şəxs adlarının da müəyyən üslubi xüsusiyyətləri var: *Mühəndis Tapdıqov, Dilman İbrahim oğlu, Tükəzban qarı, Sədəf xanım, Mürsəl kişi* və s. antroponimlərdə qeyri-onomastik vahidlər təyinedici funksiya daşıyır.

Tədqiqat işinin ikinci fəslı “Mehdi Hüseynin romanlarında toponimlərin linqvistik xüsusiyyətləri” adlanır ki, bu fəsil də dörd yarım fəsildən ibarətdir. Araşdırmanın ikinci fəslinin “Toponimlər və onların onomastik sistemdə yeri” adlı birinci yarım fəslində qeyd olunmuşdur ki, “dilın lüğət tərkibinə daxil olan onomastik leksika onu yaradanların – dil daşıyıcılarının etnoqrafiyasını, milli-mədəni mənsubiyyətini, ətraf aləmi dərk etməsini, məişətini, tarixini, cəmiyyətin yaşadığı ictimai-siyasi formasıyaları özündə dəqiqliklə əks etdirir. Onomastik leksikada, xüsusən də toponimiyada, antroponimiyada və ktematonimiyada gedən proseslərin sürəti və miqyası, dilin başqa səviyyələri ilə müqayisədə, olduqca böyükdür”¹. Bu mənada toponimlər də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Toponimlər təkcə dilçiliklə deyil, həm də coğrafiya, tarix elmləri ilə də sıx bağlıdır. “Toponimika” yunan dilindəki “topos” yer, məntəqə və “onoma” ad sözlərindən əmələ gəlmiş, yer adlarını öyrənən elm deməkdir.

“Coğrafi obyektə heç vaxt səbəbsiz və təsadüfi olaraq ad verilmir. Toponimlər şüurlu fəaliyyətin, ictimai-iqtisadi münasibətlərin nəticəsi kimi yaranan ictimai məhsuldur”².

Azərbaycan dili toponimik adlarla zəngindir. Toponimlər dilin onomastik sistemində xüsusi lay sayılır. Onların yaranmasında onomastik sistemə aid olan antroponimlər, etnonimlər, hidronimlər və başqa neytral söz qrupları müəyyən rol oynayır. Bu onomastik vahidlərin rəngarəng strukturu, leksik-semantik xüsusiyyətləri və əmələgəlmə yolları vardır. Toponimlər xalqın həyatında baş verən ictimai-siyasi iqtisadi və digər sosial faktların daşıyıcılarıdır. Xüsusi coğrafi adlar söz yaradıcılığının

---

¹ İnanç E. Azərbaycan dilinin onomastik leksikası – dünən, bu gün, sabah // Azərbaycan onomastikasında gedən proseslər. Respublika konfransının materialları. 25 may 2007 ci il. Bakı: 2008, s.12

² Yüsifov Y.B., Kərimov C.K. Toponimikanın əsasları. Bakı: Maarif, 1987, s.5

ayrılmaz hissəsi hesab edilir.

“Azərbaycan toponimikasının öyrənilməsinin elmi əhəmiyyəti çoxdur. İlk növbədə müxtəlif tayfa, xalq adları toponimlərdə əks olunur ki, bu da Azərbaycan xalqının tarixi, mədəniyyəti, uzaq keçmişini öyrənməkdə qiymətli mənbədir”.¹

D.Əliyeva toponimləri belə xarakterizə edir: “Keçmişin şahidi olan toponimlər uzaq dövrlərin əks-sədası kimi ən qiymətli tarixi abidələr içərisində şərəfli yer tutmaqla yanaşı, etnogenez məsələlərin araşdırılmasında çox qiymətli mənbə, tarix elmi üçün arxeoloji material timsalı, dəyərli maddi mədəniyyət qalıdır”.²

Azərbaycan ərazisi də bu cür qədim toponimlərlə zəngindir və bu adlar Azərbaycan dilinin onomastik sistemində xüsusi lay təşkil edir. Xalq özünün tarixi inkişafını toponimlərdə əks etdirir. Qədim xalqların yaşamaq üçün yerləşdikləri, yayıldıqları coğrafi yerləri, xalqın etnogenezi məsələsini dəqiqləşdirməkdə toponimlər əvəzsiz və həlledici rol oynayır.

Azərbaycan dilinin ən qədim zamanlardan formalaşmış türk dilləri qrupuna daxil olan dillərə məxsusluğu və onun türk dilləri arasında aparıcı mövqe tutması barədə ümumtürkoloji fikri gücləndirməkdə xüsusi coğrafi adları – hidronim və toponimləri möhtərəm, inandırıcı, tutarlı qaynaqlar saymaq lazımdır. Suriya, erməni, gürcü və fars mənbələrindən, səlnamələrindən alınmış çoxlu sayda xüsusi coğrafi adlar hidronimlər, toponimlər, həmçinin başqa linqvistik faktlar – lüğəvi, qrammatik vahidlər Azərbaycan dilinin eyni adlı ərazidə orta əsrlərin erkən dövründə (əranın IV-V əsrləri) oğuz və qıpçaq dilləri əsasında formalaşdığını sübut edən sanballı, inandırıcı faktlardır.

Azərbaycanın ən qədim və qədim toponimləri olduqca mötəbər, inandırıcı tarixi keçmiş çox uzaqlara gedib çıxan canlı dil faktları, tarixi abidələr, tarixi qaynaqlardır. Onların dərinədən və hərtərəfli linqvistik araşdırılması maraqlı tarixi faktları üzə çıxarmağa geniş imkanlar verir. Toponimlərin linqvistik tədqiqi Azərbaycanın cox-cox qədim dövrlərdə türkdilli tayfaların yaşayış məskəni olduğunu sübut edir.

Tədqiqat işinin ikinci fəslinin “M.Hüseynin romanlarındakı toponimlərin dil mənsubiyyəti və onların növləri” adlı ikinci yarımfəslində qeyd olunmuşdur ki, M.Hüseynin bədii əsərlərində hadisələr müxtəlif coğrafi məkanlarda baş verir. Toponimlər hadisələrin cərəyan etdiyi, obrazların fəaliyyət göstərdikləri, yaşadıqları, işlədikləri xüsusi yerlərin

---

¹ Vəliyeva T.A. Mehdi Hüseynin onomastikası. Bakı: Zaman, 1997, s. 42

² Əliyeva D.T. Toponimlərin üslubi – linqvistik xüsusiyyətləri. Bakı: Maarif, 2000, s.45

lingvistik göstəriciləridir. Bədii əsərləri toponimlərsiz təsəvvür etmək mümkün deyildir.

Mehdi Hüseyn öz romanlarında həm Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində yerləşən, həm də başqa ölkələrə aid toponimləri işlətmişdir. Digər tərəfdən toponimlər, obrazlılıq, ekspressivlik keyfiyyətlərinə malik olduğundan dövrün mühüm problemlərini yüksək poetik dildə əks etdirmək işində sənətkara geniş imkanlar verir. Toponimlər xalqın keçmişini, dünyagörüşünü, məişətini, başqa xalqlarla olan əlaqəsini öyrənməkdə ən qiymətli mənbədir. Bu mənada M.Hüseyn yaradıcılığında da toponimlər mənbə rolunu oynayır. T.Vəliyeva bu mənbə haqqında belə yazır: “Elə bir yazılı mənbə ki, həmin mənbəyə əsaslanmaqla ayrı-ayrı toponimlərin tarixi barəsində müfəssəl məlumat vermək mümkündür. Bu isə nəticədə Azərbaycan toponimiyasının zənginləşməsi ilə bağlıdır”.¹

Məlumdur ki, Azərbaycan ərazisi müxtəlif mənşəli toponimlərlə zəngindir. Bədii əsərlərdə xalqların bir-birləri ilə ictimai, siyasi, tarixi, mədəni əlaqəsini təsvir etmək üçün yazıçılar başqa dillərə məxsus toponimlərdən də geniş istifadə edirlər.² Bu zənginlik M.Hüseyn yaradıcılığında da özünü göstərir.

Mənşəyini nəzərə alsaq, M.Hüseyn yaradıcılığında toponimləri aşağıdakı qruplara bölmək olar:

I. Azərbaycan dilinə mənsub toponimlər: *Bakı, Qarabağ* və s.

II. Rus və başqa dillərə mənsub toponimlər: *Voronsov küçəsi, Nikolay küçəsi, Moskva, Fransa, Almaniya* və s.

Tədqiqat işinin ikinci fəslinin “M.Hüseynin romanlarındakı toponimlərin yaranma yolları” adlı üçüncü yarımfəslində qeyd olunmuşdur ki, hər hansı bir onomastik vahid dilin daxili qanunlarına uyğun olaraq yaranır və həmin dilin əlamətlərini özündə aydın şəkildə əks etdirir. Buna görə də onomastik vahidlərin yaranma yollarının öyrənilməsi dilin bir sıra problemlərinin həllinə xidmət edə bilər.

Bu səbəbdən də tədqiqat işinin ikinci fəslinin üçüncü yarımfəslində “Leksik yolla yaranmış toponimlər”, “Morfoloji yolla yaranmış toponimlər” və “Sintaktik yolla yaranmış toponimlər” olmaqla üç yarımbaşlıqda araşdırılmışdır.

T.Əhmədov yazır: “Azərbaycan toponim yaradıcılığında əsas rolunu coğrafi terminlər oynayır; onlarsız toponim yaranmır” fikrini irəli sürənlər heç də səhv etməmişlər. Bu da doğrudur ki, dildəki qənaətcillik prinsipinə

¹ Vəliyeva T.A. Mehdi Hüseynin onomastikası. Bakı: Zaman, 1997, s.42

² Əliyeva D.T. İsmixanova G.İ., Hüseynov S.Q. Onomastik vahidlərin üslubi imkanları. Bakı: Mütərcim, 2012, s. 25

əsasən və toponimin dildə işlənmə tezliyi ilə bağlı olaraq həmin terminlər əksər hallarda düşür. Bu qanunauyğunluq əsasında formalaşan makro oykonimlərin ikinci komponentləri - coğrafi obyektin növünü, tipini göstərən sözlər – coğrafi terminlər (kənd, oba, şəhər) ehtiyac duyumsuzluğundan çox vaxt ellipsiyaya uğrayır, nəticədə isə məntəqə adının spesifik cəhətlərini özündə əks etdirən, aparıcı rola malik olan, onun nüvəsini təşkil edən müxtəlif quruluşlu birinci komponentlər isə oykonim kimi sabitləşir”.¹ Q.Məşədiyev qeyd edir ki, belə toponimik adların quruluşunu müəyyənləşdirmək çətin olur. Digər tərəfdən toponimiyada sistem təşkil edən və müəyyən qanunauyğunluğa əsaslandığı müşahidə olunan toponimlərin ilkin funksiyalarını və ilkin strukturunu müəyyənləşdirmək də əhəmiyyətlidir. Çünki bunların bəzisi bizə kəsik formada gəlib çatdığına görə “natamam adlar” kimi görünür. Lakin müəyyən mənbələr və materialların vasitəsilə onlardan bir çoxunun düşmüş və ixtisar olunmuş komponentlərini bərpa etmək, ilkin funksiya və formalarını müəyyənləşdirmək mümkündür.²

Dilçilikdə düzəltmə toponimlər haqqında da fikir birmənalı deyil. T.Vəliyeva toponimlərdə şəkilçilərin funksiyası barədə yazır: “Məlumdur ki, düzəltmə sözlərin modelinə uyğun gələn toponimlər də vardır. Buna morfoloji üsulla yaranmış toponimlər də deyilir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, şəkilçilər asemantikləşmiş funksiyada olurlar. Şəkilçinin funksiyası sifra bərabər olur. Onun yeganə funksiyası toponimin coğrafi nomensiz dildə sabitləşməsinə təmin etməkdən ibarətdir”.³ T.Əhmədov isə bu barədə yazır: “...Toponimik səciyyədə şəkilçilərin funksiyası sifra bərabər olub, bu baxımdan onlar asemantik səciyyə daşıyırlar. Onu da qeyd edək ki, toponim yaradıcılığında istifadə olunmuş bu qrup sözlərdə şəkilçilər sözün apelyativliyini aktivləşdirir, ikinci komponentin (coğrafi nomenin) düşümünü sürətləndirir və düzəltmə sözlə ifadə olunmuş əsas komponentin (birinci komponentin) tezliklə müstəqil şəkildə toponim kimi sabitləşməsinə təmin edir”.⁴

Göründüyü kimi, tədqiqatçılar toponimlərin quruluş xüsusiyyətlərindən danışırkən, daha çox onların məna xüsusiyyətlərinə üstünlük verir və tarixiliyə fikir verirlər. Əslində isə sinxron tədqiqatlar üçün sözün əvvəllər söz birləşməsi formasında olması o qədər də əhəmiyyət kəsb etmir. Bu

---

¹ Əhmədov T.M. Azərbaycan toponimikasının əsasları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1991, s. 91

² Məşədiyev Q.İ. Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri. Bakı: Elm, 1990, s.78-79

³ Vəliyeva T.A. Mehdi Hüseynin onomastikası. Bakı: Zaman, 1997, s. 65

⁴ Əhmədov T.M. Azərbaycan toponimlərinin yaranma və formalaşma yolları // Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair konfransın materialları. Bakı: APİ, 1987, s. 130-131

daha çox etimoloji tədqiqatlar üçün əhəmiyyətlidir. Bu mənada toponimləri quruluşuna görə sadə, düzəltmə və mürəkkəb olmaqla üç yerə bölmək olar.¹ M.Hüseyn yaradıcılığında toponimlərin əksəriyyəti isə ya düzəltmə, ya da mürəkkəb quruluşludur. Çünki toponimlər həm müxtəlif coğrafi adlara sözdüzəldici şəkildə artırmaqla, həm də xüsusi adla coğrafi obyektin növünü və ya tipini bildirən iki sözün birləşməsindən yaranır.

Tədqiqat işinin ikinci fəslinin dördüncü yarım fəslə “M.Hüseynin romanlarında işlənən bəzi toponimlərin etimologiyası” adlanır. Dünyada “saf” dil olmadığı kimi, yalnız bir xalqa məxsus xalis “saf” ad sistemi, onomastik kateqoriyaları və xüsusi adları da ola bilməz. Buna görə də Azərbaycan dilinə məxsus adlar içərisində xalis Azərbaycan mənşəli adlarla yanaşı, ərəb, fars, rus və Qafqaz xalqlarının dillərinə məxsus xüsusi adlara da rast gəlmək olur”.²

Toponimləri “tarixin aynası” adlandıranlar haqlıdırlar. Toponimlərin etimoloji təhlili xalqın tarixinə, dilinə, iqtisadiyyatına və s. məsələlərə dair maraqlı məlumatlar verir. M.Hüseynin romanlarında işlənən toponimlərin etimoloji təhlili maraqlı faktların ortaya çıxmasına səbəb olur.

Abşeron. Uzun illər ərzində müəyyən tədqiqat işləri aparılmasına baxmayaraq, alimlər arasında hələ də “Abşeron” toponiminin yaranması, onun etimologiyası haqqında yekdil fikir yoxdur. “Həmin toponim haqqında olan fikirlər üç istiqamətdə cəmləşmişdir. “Abşeron” farsca “ab” - su və “şoran” – duzlu sözlərinin cəmidir. Bu mülahizə yarımadaının suyu duzlu olan Xəzər sahilində yerləşməsilə əlaqələndirilir. Bəziləri “Abşeron” sözünün farsca “ab-şirin”, yəni şirin su mənasında olması fikrini irəli sürür. Bu mülahizə isə Abşeron burnunda çox yaxşı və dadlı içməli su mənbələrinin olması ilə izah edilir. Digər bir fikrə görə isə “Abşeron” toponimi oğuzların əfşar tayfasının adı ilə bağlı olaraq meydana gəlmişdir: yəni “əfşarlar yaşayan yer”.³

Abşeron toponimi Abşeron yarımadasının adına uyğun yaranmışdır, başqa sözlə bu toponimin əsasında Abşeron yarımadasının adı dayanır. Krasnodar ərazisindəki Abşeron adlı şəhər də adı çəkilən yarımada ilə əlaqələndirilir.⁴

---

¹ Xəlilov B.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı: Nurlan, 2008, s.240

² Adilov M.İ., Paşayev A. Azərbaycan onomastikası: Qısa öçerklər, dərs vəsaiti Bakı: ADU, 1987, s. 61

³ Səlim-Sağanlı Təvəkkül Qafar oğlu. Abşeronun yer adları. Bakı: Elm, 1993, s.16

⁴ Əsgərov N.Ə. Azərbaycan makrotoponimləri. Bakı: Elm və Təhsil, 2009, 486 (2) s. 19

Fikrimizcə, Abşeron-türk soylu əfşarların yaşayış məskəni olduğu üçün Əfşaran - əfşarların yaşadığı məkan adlandırılmışdır. *-an* formantının bir çox türkmənşəli toponimlərdə məkan anlamı ifadə etməsi fikrimizi əsaslandırmağa imkan verir. Söz Əfşaran // Avşaran, Abşeron kimi formalaşaraq özündə türk tarixini yaşadır.

Ermənistan. Ermənistan toponiminin əsasında ermən etnonimi dayanır. Türk tarixinin daşıyıcısı olan bu xoronim qıpçaq mənşəli ermən tayfasını əks etdirməklə yanaşı, əsrlərlə təhrifə uğramış tariximizin gizli məqamlarını özündə yaşadır.

Etnonimin etimologiyasına varmadan öncə diqqətinizi bu gün “dənizdən-dənizə dövlət” xülyasıyla yaşayan ermənilərin etnogenezinə və bu etnogenezdə türk izlərinin varlığına yönəltmək istərdim. Türk torpaqlarında məskən salmış, qondarma tarixləri ilə dünya arenasına özlərini erməni kimi təqdim edən xristian inanlı hayları bu etnonim ilə hansı bağlar birləşdirir? Balkan yarımadasının illiriyalılar və makedoniyalılar arasındakı bölgəsində yaşayan protohaylar, koloniyası olduğu Frigiya dövləti süquta uğradıqdan sonra m.ö.VII əsrdə şimal-qərbi Suriyaya, VI-III əsrlərdə isə qədim subarların Arme bölgəsinə sızmışlar.

Haylar Arme bölgəsində əhali ilə qaynayıb-qarıxdığından tarixin sonrakı mərhələlərində yerli türk etnoniminin adı ilə erməni kimi tanınmağa və bu addan istifadə edərək türk tarixini özününküləşdirməyə müvəffəq olmuşdur.

“**Nəticə**” hissəsində dissertasiya işinin başlıca elmi qənaətləri əks olunmuşdur:

1. Onomastik vahidlərdə sözyaradıcılığı məsələlərinə müxtəlif istiqamətlərdən yanaşmaq olar. M.Hüseynin romanlarında onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- a) Leksik-semantik yolla ad yaradıcılığı;
- b) Qrammatik yolla ad yaradıcılığı.

2. Azərbaycan dilində mövcud olan onomastik vahidlərin əsasını ümumi sözlər təşkil edir. M.Hüseynin romanlarında işlədilmiş antroponim və toponimlərin təhlili göstərir ki, apelyativ leksika ilə onomastik leksika arasında möhkəm bağlılıq vardır.

Tədqiqat əsərlərində onomastik vahidlərin mənası dedikdə onların yarandığı apelyativ leksikanın mənası nəzərdə tutulur. Ancaq apelyativdən düzələn xüsusi adın apelyativin ifadə etdiyi anlayışla əlaqəsi yoxdur.

3. M.Hüseynin romanlarındakı antroponimlər çoxcəhətli leksik-semantik mənalarına görə bir-birindən fərqlənir. Ədib qadın adlarını seçərkən zahiri gözəlliyə, estetik cəhətlərə, kişi adlarında isə mərdlik, cəsarət, qorxmazlıq keyfiyyətlərinə daha çox üstünlük vermişdir. *Aslan*,

Tər lan, Şahin, Qüdrət - qüvvət, mərdlik, igidlik, qorxmazlıq mənalarında işlədilərək romanlarda verilir. *Laçın, Tər lan, Bülbül* adları həm kişi, həm də qadın adları kimi işlədilən antroponimlərdəndir

4. Oğlu, dayı, ana, bacı, qarı, kişi, xala, xanım, ağa kimi qeyri-onomastik vahidlər antroponimlərlə işlənərək təyinedici funksiya daşıyır. *Məsələn: İmran dayı, Qaryağdı oğlu, Dilarə bacı* və s.

5. M.Hüseyn antroponimlərin üslubi imkanlarından ustalıqla yararlanaraq obrazlarının daxili-mənəvi keyfiyyətlərini oxucusuna mükəmməl təqdim edə bilmişdir. *Məsələn, Tər lan, Qüdrət, Mahirə.*

6. M.Hüseynin yaradıcılığı toponimlərlə də zəngindir. Oykonomimlər, komonomimlər, urbanonomimlər, xoronomimlər, oronomimlər və dromonomimlərə aid adların yazıçı tərəfindən işlədilməsi dilçilik elmi ilə yanaşı, coğrafiya, tarix elmləri üçün də gərəkli mənbə kimi qiymətlidir.

7. Yazıçının qələmə aldığı hadisələr real toponimlərdə cərəyan edir. *Məsələn, Bitdili, Abşeron, İrəmə* və s.

8. M.Hüseynin romanlarında istifadə olunan toponimlərin böyük bir qismi türk mənşəlidir. Onlar daha qədim zamanlardan, Azərbaycan xalqının bir xalq kimi formalaşmasında iştirak edən türk tayfa və qəbilələrinin linqvistik və etnik materialları ilə bağlı olub özündə türk tarixini əks etdirir: *Abşeron, Qarabağ, Gəncə, Şəki* və s.

9. Başqa dillərə məxsus toponimlər də M.Hüseynin romanlarında işlənmişdir. Buna səbəb yazıçının dar, çox kiçik regionlarla kifayətlənməyib daha böyük ərazilərdə baş vermiş hadisələri bir-biri ilə bağlamasıdır. M.Hüseynin romanlarında uydurma toponimlərdən istifadə edilməmişdir.

Ümumiyyətlə, M.Hüseyn yaradıcılığında apelyativ və onomastik vahidlərdən, toponimlərdən yaradıcı istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın məzmunu öz əksini aşağıdakı nəşrlərdə tapmışdır:

1. M. Hüseynin romanlarında antroponimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri // Doktorantlar və Gənc tədqiqatçıların XV Respublika Elmi Konfransının materialları. Bakı: BDU, 2010, s. 170-173
2. M.Hüseynin romanlarında antroponimlərin üslubi- linqvistik xüsusiyyətləri // Elmi xəbərlər. Sosial və Humanitar elmlər bölməsi, SDU, 2011, № 1, s. 29-33
3. M.Hüseynin romanlarında toponimlərin yaranma yolları // Elmi xəbərlər. Fundamental, humanitar və təbiət elmləri seriyası, GDU, 2011, № 3, s. 141-149
4. M.Hüseynin romanlarında antroponimlərin linqvistik xüsusiyyətləri //Elmi xəbərlər. Sosial və Humanitar elmlər bölməsi, SDU,2011, № 3,

- s. 9-15
5. M.Hüseynin romanlarında toponimlərin qrupları // Pedaqoji Universitet xəbərləri. Humanitar Elmlər bölməsi, ADPU, 2011, № 5, s. 231-236
  6. M.Hüseynin yaradıcılığında qeyri-onomastik vahidlərlə işlənən xüsusi şəxs adları // Doktorantlar və Gənc tədqiqatçıların XVI Respublika Elmi Konfransı. Bakı: AMİ, 2011, s.118-120
  7. Этимология топонимов в романах Мехди Гусейна. Вестник ПГУ (Научный журнал). Серия филология. Павлодарского государственного ун-та им. С.Торайгырова, 2012, №1, с. 24-31
  8. Антропонимы в романах М.Гусейна // Гуманитарные исследования (Журнал фундаментальных и прикладных исследований). Астраханский государственный университет, 2012, №1, с. 87-92
  9. M.Hüseynin romanlarındakı toponimlərin növləri // Humanitar Elmlərin öyrənilməsinin Aktual Problemləri (Ali Məktəblər Arası Elmi Məqalələr Məcmuəsi). BSU, 2012, №1, s.32-35
  10. M.Hüseynin romanlarında işlənmiş etnotoponimlər // Filologiya məsələləri. AMEA, 2012, №5, s. 92-97
  11. Антропонимы в языке романов Мехди Гусейна // Язык, культура, этикет в современном полиэтническом пространстве /Материалы III международной научной конференции. Каб.-Балк.ун-т им.Х.М.Бербекова: Нальчик, 2013, с. 65-68
  12. Пути образования антропонимов в романах М.Гусейна // Ученые Записки. Серия филология, Социальные коммуникации, Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, 2013, № 2, с. 338-343
  13. M.Hüseynin romanlarında türkmənşəli antroponimlər // Filologiya məsələləri. AMEA, 2014, № 10, s.135-140
  14. “Qazax” toponiminin etimologiyası (M.Hüseynin romanları əsasında) // Elmi xəbərlər. Sosial və Humanitar elmlər bölməsi, SDU, 2015, №4, s. 10-13
  15. Erməni etnonimində türk izləri. // Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının 25 illiyinə həsr olunmuş “Müasir dilçiliyin aktual problemləri” mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans. Sumqayıt, 2016, s.300-302

Дж.Г.Гусейнова

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНТРОПОНИМОВ И
ТОПОНИМОВ В РОМАНАХ МЕХТИ ГУСЕЙНА
РЕЗЮМЕ**

Творчество М.Гусейна, особенно его романы, чрезвычайно богато ономастическими единицами, отражающими в себе не только общественно – политический период создания произведения, но и культуру, обычаи, традиции и историю Азербайджана. Самый верный и краткий путь для передачи будущим поколениям богатых языковых фактов – это литература, что и обуславливает актуальность данной темы. С другой стороны, исследование традиций создания имён, которые стали забываться, борьба с заимствованными именами, которые занимают, чуть ли не главную позицию в нашем лексическом фон де по сравнению национальными именами, имеет большое значение.

Исследовательская работа включает в себя вводную часть, две главы, заключение, словарь и список использованной литературы.

Во вводной части обосновывается актуальность темы, определяются цели и задачи, описывается объект и предмет исследования, степень разработанности, научная новизна, основные положения, выдвинутые на соискание, метод исследования, теоретическое и практическое значение и апробация.

Первое глава, озаглавленная «Лингвистические особенности антропонимов в романах М.Гусейна» состоит из пяти подзаголовков. Они расположены в следующей последовательности: «Место антропонимов в ономастической системе и история их исследования», «Стилистико-лингвистические особенности антропонимов в романах М.Гусейна», «происхождение антропонимов, используемых в романах М.Гусейна», «Лексико-семантические особенности антропонимов в романах М.Гусейна», «Происхождение антропонимов, используемых в романах М.Гусейна» и «Отличие антропонимов от лексических единиц в романах М.Гусейна».

Вторая глава диссертации называется «Лингвистические особенности топонимов» и состоит из четырех подзаголовков. Здесь исследуются «Топонимы и их место в системе ономастики», «Языковая принадлежность топонимов и их виды в романах Б.Гусейна», «Пути создания топонимов в романах М.Гусейна» и «Этимология некоторых топонимов в романах М.Гусейна».

В заключение исследовательской работы все полученные выводы систематизированы и сгруппированы в 13 разделов.

**LINGUISTIC PECULIARITIES OF ANTHROPONIMS AND
TOPONIMS IN MEHDI HUSEYIN'S NOVELS**

SUMMARY

M. Huseyn's creation, especially his novels are rich not only with created social-political period but also with onomastic units reflecting the history, tradition and culture of Azerbaijan. The shortest way in transmitting the rich language facts to the young generation shows its relevance of literature subject. On the other hand, a dominant position against borrowed words holds the researching of the almost forgotten name forming traditions in national lexical fund, which has importance in bringing up the Azerbaijan origin names.

In the introduction were shown actuality, aim and mission, the object and subject of the research, the rate of researching, scientific innovation, main provisions of defense, methods of investigation, theoretical and practical significance, approbation.

The first chapter named "Linguistic peculiarities of anthroponomy in novels of M. Huseyn" consists of five paragraphs. In these chapters were researched "The position of anthroponomy and the history of the their research in onomastic system" and "Lexical-semantically peculiarities of anthroponomy in M. Huseyn novels, "The origin of anthroponomy in M. Huseyn novels" and "The difference of anthroponomy from lexical units in M. Huseyin novels".

The second chapter "Linguistic peculiarities of toponims" consists of four paragraphs. In the second chapter "Toponims and its place in the onomastic system", "Language affiliation of toponims and their types in M. Huseyn novels", "The ways of toponims formation in M. Huseyn novels" have been studied from lexical, morphological and syntactical aspect; "Etymology of some toponims in M.Huseyn novels» was researched.

At the end of research work, systematizing of all the achieved results are grouped into thirteen paragraph.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100 nüsxə

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur.

На правах рукописи

ДЖЕЙХУНА ГУСЕЙН КЫЗЫ ГУСЕЙНОВА

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
АНТРОПОНИМОВ И ТОПОНИМОВ В РОМАНАХ
МЕХТИ ГУСЕЙНА**

5706.01 – Азербайджанский язык

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии**

БАКУ – 2017